

עיון

מה משותף לרועה ולדייג, לצאן ולדגים

על מוטיבים סמליים ביהדות ובנצרות: צאן ודגים מסמלים בני אדם פסיביים, שאינם יכולים להתקיים ללא מנהיג-רועה וללא דייג שיצוד את נשמותיהם

יעקב שביט

25 בדצמבר 2016

עקוב 

ישוע דימה את עצמו לרועה, דימה את שליחיו לרועים, וארבעה מהם, דייגים בכנרת, שלח להיות "דייגי אדם". לא מעט נכתב על המשמעויות השונות של הרועה ועזרו כסמל וכאלגוריה, הרבה פחות נכתב על הדייג והמדגה. לשני הדימויים האלה, הרועה והדייג, השונים זה מזה, משותף עניין אחד: צאן ודגים מסמלים בני אדם פסיביים, ללא רצון עצמי ובחירה חופשית. הצאן משול לאנשים שאינם יכולים להתקיים ללא מנהיג (רועה) האחראי לצד הפיסי של החיים, כלומר, לביטחון ולקיום, ואילו הדגים משולים לאלה שמטיף או מנהיג רוחני צדים את נשמותיהם בחכה או במכמורת.

הרועה וצאנו הם מוטיב סמלי עתיק יומין ונפוץ מאוד שקיבל במשך הזמן כמה משמעויות. במסופוטמיה הוא מופיע כבר מהאלף השלישי לפני הספירה. האלים הגדולים שייסדו את העיר כִּישַׁ חִיפְּשׁוּ לֵה מֶלֶךְ שִׁיְהִיָּה "רועה [למען העיר]" ומצאו את אֶתְנָה. חמורבי (המאה ה-18) מתאר את עצמו כ"רועה האנשים" המציל אותם ממצוקה ומאסון. סנחריב (מלך בשנים 704-681) מכונה "רועה נאמן", ואשורבניפל (627-668 לספירה) מתואר במסמך

ההכתרה שלו "רועה נאמן, עושה חסד, מלך הצדק, אוהב היושר" (תירגם חיים תדמור). הוא מופיע גם במצרים בהוראות פרעה לבנו, הנסיך מריכארע, בתקופת הביניים הראשונה, שם נאמר: "מטופלים היטב האנשים, צאן מרעיתו של האל" (תירגמה נילי שופק), ואחד מסמלי שלטונו של פרעה היה מטה הרועה.

הומרוס מכנה את אגממנון "רועה העמים" (איליאדה, 2.243) וספר יוסיפון (935 לספירה) מתאר את אלכסנדר מוקדון כמושל "בכל הגויים כאשר ימשול הרועה על עדרו" (י' 75). במקרא מופיעים הרועה ועדרו פעמים רבות, ולא רק כאדם. גם ה' מדומה לרועה: "הִנֵּה אֲדֹנָי ה' בְּחֶזֶק יְבוּא... כְּרֹעֵה עֶדְרוֹ יִרְעֶה בְּזֶרְעוֹ יִקְבֹּץ טְלָאִים וּבְחִיקוֹ יִשָּׂא עֲלוֹת [מיניקות] יִנְהַל" (ישעיה מ' י'), "ה' רָעִי לֹא אֶחְסֶר. בְּנֵאוֹת דָּשָׂא יִרְבִּיצֵנִי עַל־מֵי מְנַחוֹת יִנְהַלְנִי" (תהלים כ"ג א' ב'), ועוד.

מדובר בתמונה ריאליסטית שנהפכה למוסכמה ספרותית ואמנותית שבה הרועה מתואר בדרך כלל לא כרועה "אמיתי", כלומר, זה החולב את הצאן, גז את צמרו, אוכל בשרו ויודע כיצד לטפל בו, אלא הוא דמות סימבולית ואלגורית. מהרועה המקראי נדרש "יִדְעַ תְּדַע פְּנֵי צֹאנְךָ שֵׂית לְבָךָ לְעֶדְרִים", (משלי כ"ז כ"ג), ולפעמים הדאגה לשלום העדר מחייבת אותו לגונן על צאנו — "וַיֹּאמֶר דָּוִד אֵל שָׂאוֹל רֹעֵה הָיָה עֹבְדְךָ לְאָבִיו בְּצֹאן וּבָא הָאֲרִי וְאֶת־הַדּוֹב וְנָשָׂא שָׂה מִהָעֶדֶר וַיִּצְאֲתִי אַחֲרָיו וְהִכְתִּיו וְהִצַּלְתִּי מִפְּיוֹ" (שמו"א י"ז ל"ד-ל"ה). גם דוד הגובר על גולית משול לרועה המציל את השה (שם י"ז ל"ד).

על הרקע הזה מופיע גם ישוע כרועה הטוב או הרועה הנאמן, שנשלח "אל הצאן האובדות אשר לבית ישראל" (מתי ט"ו 24) והוא נותן "אֶת נַפְשׁוֹ בְּעַד צֹאנוֹ" (יוחנן י' 11). הצאן הולך אחריו, כי כשהוא נכנס למכלאה הצאן מכיר את

קולו. ולא רק צאנו שלו הולך אחריו, אלא גם צאן זר: "וְתִשְׁמַעְנָה קוֹלִי וְהָיָה עֵדְרָא אֶחָד וְרֹעֶה אֶחָד" (יוחנן י' 16). מי שייכנס ב"שער הצאן" [המכלאה] יזכה למרעה ולחיים בשפע (שם 9-10). גם מסופר כי כשעבר ישוע בכל הערים והכפרים הוא נמלא רחמים על ההמונים, "שָׁכַן הָיוּ יְגַעִים וְנִדְחִים כְּצֹאן אֲשֶׁר אֵין לָהֶם רֹעֶה" (מתי ט' 36), ונחלץ להושיעם.

בדרך כלל מדובר ברועה המופקד על עדר שהוא, מטבע הדברים, אנונימי, אבל יש מקרים שבהם מובלטת דאגת הרועה לבן צאן אחד. על משה נאמר "וּמִנְשֵׁה הָיָה רֹעֶה" (שמות ג' א'), אך חז"ל לא מתארים איך נהג כרועה ורק מספרים איך נשא גדי אחד על כתפיו: "אף משה לא בחנו הקדוש ברוך הוא אלא בצאן, אמרו רבותינו: כשהיה משה רבינו עליו השלום רועה צאנו של יתרו במדבר, ברח ממנו גדי ורץ אחריו עד שהגיע לחסית [גדר קטנה], כיון שהגיע לחסית נזדמנה לו בריכה של מים ועמד הגדי לשתות, כיוון שהגיע משה אצלו אמר אני לא הייתי יודע שרץ הייתי מפני צמא, עייף אתה? הרכיבו על כתפו והיה מהלך, אמר הקדוש ברוך הוא: יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם כך, חייך אתה תרעה צאני ישראל" (שמות רבה פ' ב').

באמנות הקדומה קיבל האופן הזה של נשיאת שה וגדי (וגם עגל) מקום נכבד (ראו, בין היתר, את מאמרו של אשר עובדיה "התמה של אדם נושא בעל חי", 2000, הסוקר את הופעת התמה הזאת בפיסול היווני) והוא היה נפוץ מאוד בתרבות היוונית והרומית. הידוע ביצירות האמנות הוא פסל ה-"Moschophoros" (נושא העגל) מהתקופה הארכאית, שבו, כמו גם ביצירות אחרות, העגל או השה מובלים בדרך כלל לקורבן. ואילו האמנות הנוצרית הקדומה בחרה במוטיב הזה בעקבות הנאמר בבשורה על־פי לוקס, שם מדובר בישוע הנושא כבש אחד שהוא משל לחוטא שנגאל: "מִי זֶה הָאִישׁ מְכַם אֲשֶׁר לוֹ

מֵאֵה כְּבָשִׁים וְאֶבֶד לֹא אֶחָד מֵהֶם וְלֹא יִטּוֹשׁ אֶת הַתְּשׁוּעִים וְתִשְׁעָה בַּמִּדְבָּר וְהֵלֵךְ:
 אַחֲרֵי הָאֶבֶד עַד כִּי יִמְצְאֶהוּ. וְהָיָה כְּמִצְאוֹ אוֹתוֹ יְשִׁימֵנוּ עַל כְּתָפָיו בְּשִׂמְחָה. וּבֹא אֶל
 בֵּיתוֹ וְקָרָא לְאוֹהֲבָיו וְלִשְׂכָנָיו יַחַד לְאִמּוֹר שְׂמַחוּ אִתִּי כִּי מָצְאתִי אֶת שְׁנֵי הָאוֹבֵדִים. אֲנִי
 אוֹמֵר לָכֶם כִּי כֵן תִּהְיֶה שְׂמִיחָה בְּשָׂמִים עַל חוּטָא אֶחָד הַשֵּׁב יוֹתֵר מֵעַל תְּשׁוּעִים
 וְתִשְׁעָה צְדִיקִים אֲשֶׁר לֹא יִצְטָרְכוּ לְתִשׁוּבָה" (לוקס ט"ו 4-7).

אמנם נשיאת שה או גדי על הכתפיים היא הדרך ה"טבעית" שבוודאי היתה מוכרת למי שחיו באזורים כפריים ולא היה להלכה צורך בשאילה של התמונה מהמסורת האמנותית כדי להשתמש בה. ובכל זאת, דומה שהאמנות הנוצרית הקדומה מצאה התאמה בין התמה ה"פגנית" הזאת — ואולי בעיקר מדמותו של אורפיאוס, שלא רק מנגן בלירה (נבל קטן) לכבשים אלא גם נושא שה על כתפו — ובין המקרא והבשורה על פי לוקס, אבל ניתנה לרועה הנושא שה משמעות סימבולית חדשה, כרועה הטוב הנושא שה על כתפיו ואף מגן עליו מזאב וחזיר המסמנים את הטמא והחוטא.

ישוע מופיע בציורי קיר בקטקומבות כבר מראשית המאה השלישית (בקטקומבות של סנט קליכטוס ושל סנט דומיטילה) וגם על סרקופגים, טבעות חותם, מנורות וכמובן בכנסיות. אמנם התמה הזאת הומרה בסמל של ישוע כ-Agnus Dei (שה האלוהים) ב"חזון יוחנן" (ההתגלות ה'ז), אבל לא נעלמה. ישוע גם מופיע לפעמים כשסביבו כמה בני צאן, כמו בפסיפס במאוזוליאום של גאלה פלקידיה שבראוונה.

השליחים נשלחו "אל הצאן האובדות אשר לבית ישראל" כדי להכריז שקרבה מלכות שמים, לרפא חולים, להקים מתים, לטהר מצורעים ולגרש שדים (מתי י')

8-5), אבל בתחתית התמונה האלגורית מהבסיליקה על שם הקדושים קוסמה ודמיאן מסמלים שנים־עשר כבשים את שנים־עשר השליחים.

וישנם גם הרועה הרע והרועים הרעים. אלה הם הרועים המפקירים את הצאן ומנהיגים אותו לאסון. אלה הם רועים שבגללם נפוץ העדר לכל עבר והיה למאכל לחיות השדה. ה"עדר" (העם) הוא פסיבי, הוא "צאן ההריגה" שאינו מתקומם, וכדי להושיעו צריך להעמיד בראשו רועים אחרים.

בחזיונות העתיד המשיחי רועה נבחר אחד הוא שיבוא במקום הרועים הרעים. יחזקאל מתנבא: "הֲנִי אֶל הָרְעִים וְדַרְשֵׁתִי אֶת צֹאנֵי מִיָּדָם וְהִשְׁבֵּיתִים מִרְעוֹת צֹאן [...] וְהִצַּלְתִּי צֹאנֵי מִפִּיהֶם". ולא זו בלבד, ביום ההוא ה' ישפוט בין שה לשה, "וְהִקְמוֹתִי עֲלֵיהֶם רֶעָה אֶחָד וְרֶעָה אֶתְהֶן, אֶת עֶבְדֵי דָוִד הוּא יִרְעֶה אוֹתָם וְהוּא יְהִיֶה לָהֶן לְרֶעָה" (יחזקאל ל"ד כ"ג). עם ישראל הוא "עֶדֶר אֲדָנִי" בשירו של י"ל גורדון בשם הזה מתרפ"ג, אבל הפך ל"צאן מֵאֲכָל" שבעליו הרועים אוכלים את טובו ואינם דואגים לשלומו. הוא אינו עם ולא עדה אלא עדר.

פילון האלכסנדרוני כותב שמשה הכשיר עצמו לשלטון כשרעה את צאן יתרו, "כי מלאכת הרועים היא גם הכנה למלוכה לגבי מי שעתיד לעמוד בראש עדר בני־אדם, התרבותי בעדרים [...] אני בדעה שרק איש הבקיא במדע הרועה מסוגל להיות מלך מושלם, שכן התחנך על יצורים פחותים לניהול היצורים העליונים" (על חיי משה א' 60-64, תירגם דוד רוקח, בעל חיי יוסף י"א 54). במלים אחרות, את תקופת חניכותו כמושל ב"עדר בני אדם" עושה השליט המושלם כשהוא רועה יצורים "פחותים", סבילים וחסרי דעה, שגורלם תלוי ברועה הטוב שיוביל אותם, וכל זה כדי שיוכל לנצל אותם ("אֶת הַחֶלֶב תֹּאכְלוּ וְאֶת הַצֶּמֶר תִּלְבְּשׁוּ", יחזקאל ל"ד ג'). במקום אחד מורה פטרוס ל"זקני העדה"

לרעות את "עדר אלוהים" ולהשגיח עליו "לא מתוך כפיה, כי אם ברצון [...] לא בחמדת בצע כי אם בנפש חפצה. לא כרודנים על מה שהופקד בידיכם, אלא בהיותכם מופת לצאן"; ולכשיופיע "שר הרועים" הם יזכו ב"עטרת כבוד אשר לא תיבול" (האיגרת הראשונה של פטרוס ה' 2-4). ואולם, גם כאן אלה הרועים שיזכו בכבוד ולא ה"צאן" שהלך בעקבותיהם.

ומה באשר לדייג?

במקרא עם ישראל משול לדגים משום שהוא נתון בידי האויב כפי שהדגים לכודים ברשת הדייג. אלה הם בני ישראל שניצודו בחכה ובמכמורת על ידי אויבם הכשדי ("וַתַּעֲשֶׂה אָדָם כְּדֵגֵי הַיָּם כְּרִמְשׁ לֹא מִשָּׁל בּוֹ. כָּלָה בְּחֶכְהָ הָעֵלָה וְגִרְהוּ בְּחֶרְמוֹ וַיֵּאֲסֹפֶהוּ בְּמִכְמֹרְתוֹ", חבקוק א' י"ד-ט"ו).

אפלטון מדמה את הסופיסטים לדייגים הדגים דגים בחכה, או בדיג אורות למי שבדבריהם מפתים אנשים (אפלטון, "הסופיסט", תירגם י"ג ליבס).

בנצרות הדגים הניצודים זוכים להארה ולגאולה. ישוע, שהכיר מקרוב את מלאכת הדיג בכנרת, מורה לתלמידיו "לִכּוּ אַחֲרַי וְאַשְׁיִמְכֶם לְדֵיגֵי אֲנָשִׁים" (מתי ד' 18-20); כלומר, לכו אחרי לדוג בני אדם. מכאן בא הדימוי של מלכות השמים לרשת המושלכת לים כשהדייגים בוררים בין הדגים הטובים והרעים המוטלים על היבשה ("כִּן יִהְיֶה בְּקֶץ הָעוֹלָם יֵצְאוּ הַמַּלְאָכִים וְהַבְּדִילוּ אֶת הַרְשָׁעִים מִתּוֹךְ הַצְּדִיקִים", מתי י"ג 47-51). ומכאן גם באה ההשראה ב"חיי פטרוס האיברי" (תחילת המאה השישית לספירה) להמשלת דיג אורות (כלומר דיג בחשכה המושך את הדגים באמצעות אור לפידים) להתנצרות או להשתמדות, שכן בדיג כזה כאילו הדליק פטרוס בנפשות את הלפיד האלוהי ובדרך זו ידוג "דיג רב"

(ברוך רוזן "משומדת מצור בארץ־ישראל", קתדרה 61, 1991), תוך התעלמות מכך שמדובר בדיג קל של דגים המתפתים לאור.

אולי משום כך "דיג נפשות" לא נהפך מטקסט לתמונה והאמנות הנוצרית בחרה לצייר את ישוע על סירה בנס הדגים אך לא תיארה אותו ואת השליחים כדייגים.

משלים, מדרשי אגדה ואלגוריות עוסקים רק בתפקיד ובמשמעות של הרועה, בעוד שהצאן, צאן מרעיתו, הם עדר נוכח־דומם בכולם. על אחת כמה וכמה כך הדבר באלגוריה של הדייג, שבה הדגים הם שמסמנים ציבור אנונימי הניצוד ברשת בשורתו של ישוע וזוכה לנשמה.

היפוכה לכאורה של תמונת תלמידי ישוע הנשלחים על ידיו להוציא דגים מהים ליבשה נמצאת אצל חז"ל, שלפיהם, כשדגי הים עולים ליבשה הם מיד מתים. והנמשל — בני ישראל הפורשים מדברי תורה ומצוות מיד מתים (עבודה זרה ג' ע"א). כאן וכאן בני האדם הם כבשים ודגים.

לחצו על הפעמון לעדכונים בנושא:

ספרים 